

**ФОРМИРОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНЫХ
И ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫХ УМЕНИЙ
ШКОЛЬНИКОВ И СТУДЕНТОВ**

С.В.ЗАДЕРАКА, В.П.САВИЦЬКА

КОМПЛЕКСНІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ ЗБАГАЧЕННЯ СЛОВНИКА ДІТЕЙ ПІД ЧАС НАПИСАННЯ ПИСЬМОВИХ РОБІТ

Серед проблем підвищення якості навчання мови в початкових класах заслуговує особливої уваги комплексний підхід до роботи над збагаченням словника, над словосполученням, реченням, зв'язним текстом.

У лінгводидактиці під зв'язним мовленням прийнято розуміти таку мовленнєву діяльність, яка становить єдине самостійне ціле, передає закінчену думку і членується на складові частини.

Розвиток зв'язного мовлення – один із розділів розвитку мовлення взагалі. Суть цієї роботи полягає в озброєнні учнів умінням виражати свої думки зв'язно – в усній і письмій формі.

У цій статті особлива увага приділена системі вправ над словом і словосполученням під час написання письмових робіт; запропоновані вправи поділяються на такі групи:

- від слова – до словосполучення;
- від словосполучення – до речення;
- від речення – до словосполучення.

Наведемо ряд прикладів. Робота над описом зовнішнього вигляду тварини чи птаха. Візьмемо для прикладу опис півня.

На попередніх уроках працюємо над словами і словосполученнями, які б допомогли зробити опис. Розглядаємо кілька малюнків, звертаємо увагу на загальний вигляд, тіло, шия, хвіст, борода, нігір.

Ресіда з класом:

1. Який вигляд має півник?
2. Яка у нього шия, борода, хвіст?
3. Де він живе?
4. Яку користь приносить?

5. Які загадки і вірші про півника ви знаєте?

Можна дібрати ось такі приміром загадки, вірші, які допоможуть провести підготовчу лексичну і словникову роботу.

Півень.

Шия довга, хвіст зелений,

Города - як маків цвіт.

Півник є такий у мене,

Він малятам шле привіт.

Ходить півник по садку

І співає: "Ку-ку-рі-ку". /М.Познанська/.

Півники-розбійники.

Оні півники-розбійники вийшли на подвір'я,

Обвіпались шаблями з блискачного пір'я.

... ..

На подвір'ї ходить півник.

Хвіст у півника - як віник.

Пише пір'я, а проте

півень двору не мете.

Півень рано устав,

діткам спати не дає.

Вогнистий гребінець.

Ходить півень молодцем

Іє вогнистим гребінцем

Ще й на котика морга:

Бує розчешемо, ага!... /В.Засць/.

Загадки:

1. Іде поважною ходю.

Несе млиниці під бородою.

2. Двійчаста борода,
Розгониста хода,
Іде - як цар до трона,
На голові - корона.

3. Хто співає на паркані
У червоному жупані й чобітку:
"Ку - ку - рі - ку!"

4. Не князівської породи, а ходить у короні,
не їздець, а із шпорами, не сторож, а рано будить.
5. Має гребінь - не може ним чесатися.

Коллективно виписуємо і добираємо слова і словосполучення, що характеризують птаха і знадобляться для опису.

Шия - довга, красива, кольорова.

Хвіст - зелений, різнокольоровий, з блискучого пір'я,
хвіст - як піник, пишне пір'я.

Горіда - як маків цвіт, двійчаста.

Гребінець - вогнистий, не можна ним чесати.

Хода - ходить молодцем, поважна хода, розгониста хода.

Загальний вигляд: шабляки з блискучого пір'я;

млинци під бородою;

на голові - корона, ходить в короні;

у червоному жупані.

Спочатку діти розповідають усно, а потім самостійно записують у зошитах твір.

Опис айстри. Твір-опис за власним спостереженням.

Робота над описом сприятиме розвитку спостережливості дітей, образності їхнього мовлення. За допомогою образних слів школярі вчаться передавати те, що бачать, відчувають.

Перед написанням письмової роботи слід провести бесіду:

1. Якого кольору бувають ці квіти?

2. Яке стебло у айстри?
3. Яка приблизно його довжина?
4. Який вигляд мають пелюстки? Скільки їх?
5. Як листочки? Як вони ростуть?
6. На що схожа серединка?
7. До якої квітки подібні айстри? Особливо білі?

1. Добираємо тематичний словничок до теми, незрозумілі слова пояснюємо: пелюстки, стебло, середина.

2. До слів стебло, пелюстки, середина, листочки добираємо слова-назви ознак:

стебло - високе, тонке, пряме, струнке, зелене;

пелюстки - вузькі, довгі, заокруглені;

середина - кругленька, пухнаста, жовта;

листочки - зелені, темно-зелені, маленькі, вирізьблені.

Потім учні самостійно описують квітку, користуючись попередніми записами й дотримуючись послідовності: стебло, листочки, пелюстки, колір, середина.

Можна записати зразок опису.

Моя айстра має довге, тонке стебло. Воно зелене. Пелюстки білосніжні, видовжені, на кінчиках з кількома зубчиками. На квітці їх дуже багато, приблизно 26. Серединка жовтувата, пухнаста. Листочки темно-зеленого кольору. Айстра подібна до польової ромашки.

Такі твори-описи сприятимуть розвитку зв'язного мовлення, привчатимуть школярів до точності у виборі слів, послідовності викладу, чіткості у словесному оформленні набутих знань.

Робота над переказом.

Перекази, усні й письмові, належать до найбільш поширених видів роботи з розвитку зв'язного мовлення учнів у школі. Спільним для всіх видів переказу є сприймання змісту чужого матеріалу

і його відтворення.

На основі переказу школяр вчиться "говорити на тему", набуває уміння за допомогою засобів мовлення висловлювати своє ставлення до предметів і явищ навколишньої дійсності, збагачує свій лексичний запас.

Виконання будь-якого переказу починається аналізом тексту з погляду його змісту, побудови, мовного оформлення. Проілюструємо це на прикладах.

Барвінок.

Росте барвінок у дубових та дубово-грабових лісах. Майже на усіх квітниках стелиться цей вічнозелений чагарничок. Ця рослина щедро оспівана у народній творчості.

Живе чудова легенда про походження рослини.

Діялося це тоді, коли турки й татари напали на українську землю. Увійшли якось вороги в одне село і винищили там усіх людей. Лише один парубок та дівчина сховалися в лісі. Але і їх знайшли. Парубка люті вороги зарізали, а дівчину задумили. Ото з парубкової крові й виріс барвінок у лісі.

Учні складають план колективно під керівництвом учителя. Усно переказують текст згідно із складеним планом, зберігаючи за завданням учителя такі слова й словосполучення:

Дубово-грабові ліси, вічнозелений чагарничок, чудова легенда, люті вороги, парубоча кров.

1. Пояснити лексичне значення слів у даному контексті:
квітники, чагарничок, стелиться, легенда, винищити;

Чагарник - кущові зарослі багаторічних рослин.

Легенда - а/ поетичне оповідання або народне сказання про якусь історичні події чи життя людей;
б/ те, що здається неймовірним, вигаданим.

Винищити - припинити існування кого-, чого-небудь.

Стелиться - а/ класти, розкладати що-небудь на поверхні чогось, вкривати чим-небудь поверхню чогось;

б/ розкладати постіль, приготавляючи до снання.

2. Прикметники у поданих словосполученнях замініть близькими за значенням.

Чудова легенда, дурі вороги.

Чудовий - прекрасний, чудесний, розкішний, прегарний;

Дурій - жорстокий, злий.

3. Яке значення слів живе, діялося у тексті? Чи можна було б замінити ці слова іншими? Якими саме? Чи зміняться значення речення від цього?

Діялося - робилося, чинилося, творилося, колося, відбувалося.

Живе - існує, є.

4. Спробуйте по-іншому висловити думку, яка виражена в останньому реченні:

Ого з парубочої крові виріс барвінок у лісі.

Після виконання лексичних вправ діти пишуть письмову роботу.

Вибірковий переказ.

Переказати вибірково - значить вибрати з тексту ті місця, які відповідають вузькому питанню. Письмові та усні вибіркові перекази дуже корисні. Вони вчать дітей тематично добирати матеріал, систематизувати і зв'язно викласти свої думки.

Наприклад:

Вербія.

Верба - здавна одне з найпоширеніших дерев на Україні. Нею обсаджували ставки, береги річок, дороги. У всіх місцевостях України колись такими поширеними були тини з верболозу.

Славляться в нашому народі вербові вироби. Колись із цієї

деревини виготовляли легкі вербові човни, олійниці, корита. З білої верби виробляли кобзи і бандури. З вербових дошок або з колод робили вулики, майстрували дерев'яні ложки. Лоза використовувалась при виготовленні ясел для худоби, кліток для дрібної домашньої живності. А вербова дудка видавала чарівні мелодії.

1. Вибрати з тексту ті місця, які розповідають про використання верби. Передати це зв'язним текстом.

Розпочніть свою розповідь так:

З верби виробляють:

Лексичні завдання:

1. Поясніть лексичне значення слів: /при роботі можна використати тлумачний словник/

Ставок, тин, човен, олійниця, корито, кобза, бандура, колода, дудка.

Чи допоможуть ці слова дати відповідь на поставлене питання?

Корито - відкрита дерев'яна посудина довгастої форми, яка використовується для прання білизни, напування худоби;

Колода - дерев'яний товстий стовбур з дерева, який використовується для різних господарських потреб;

Кобза - струнний шипковий музичний інструмент;

Бандура - український народний багатострунний музичний інструмент з корпусом овальної форми;

Човен - судно невеликих розмірів, іноді видовбане з одного куска дерева.

2. Знайдіть у тексті синоніми, порівняйте їх, визначте, чим вони подібні і чим відрізняються.

Давно-здавна-колись; виготовляли-виробляли-робили.

Порівняйте словосполучення. Чи може одне словосполучення замінити іншим, тотожним за значенням?

Тини з верболозу - вербові тини;

вербові вироби - вироби з верби;
дерев'яні ложки - ложки з дерева;
вербова дудка - дудка з верби.

4. Домашнє завдання: зробіть письмовий опис верби, використавши матеріал з даного тексту, поданих слів, словосполучень. По можливості можна використати малюнки, матеріали в усній народній творчості.

5. Складіть власний словничок для письмової роботи.

Наприклад: Зеленька верба, густі лози, верболізі, кучеряві верби, тихі верби, ніжні вербові котики, вербові сережки, вербова соплочка.

6. Використайте подані прислів'я, приказки:

Де ростуть верби, там чисті джерела води.

Де срібляте вербиця - там здорова водичка.

Де верби, там і вода.

Верба і дівчина приймється де-небудь.

Верби, як трава лугова: ти її покоси, а вона знову виросте.

На уроках розвитку зв'язного мовлення можна використовувати цікаві жартівливі оповідання. Вони допоможуть активізувати вживання образних слів у мовленні.

Послухайте смішинку-веселинку. Запишіть діалогічне мовлення /де можливо/ простими і складними реченнями. Вживайте різні речення за метою висловлювання.

Чотири хлопчики зацікавились на уроці. Учитель питає першого:

- Чому ти спізнився?

- Моя мама захворіла, і я ходив до аптеки по ліки.

- А ти чому зацікавився? - питає учитель другого.

- У нас годинник відстає.

Тоді вчитель питає третього.

- У мене дуже боліла голова, - відповідає той.

А четвертий учень почав голосно плакати.

- Чого ти плачеш? - здивувався учитель.

- Вам вже все сказали. А що ж я говоритиму?

1. До слова капати виписіть із тексту слова, близькі за значенням.

2. Поясніть лексичне значення слова відстає; в прямому чи в переносному значенні вжите воно у вислові годинник відстає. Як потрібно його розуміти?

Відстає - рухається повільніше, залишається позаду.

3. Поміркуйте, чи зміниться зміст речення, якщо слово голосно замінити словом, протилежним за значенням /тихо/. А як на вашу думку краще?

Дану смішинку передайте близько до тексту із збереженням діалогічного мовлення. Попробуйте продовжити розмову мами і сина.

- Мамо, мене вже більше не звать найгіршим учнем!

- Молодець, синку! Ти став краще вчитися?

- Ні, до нас прийшов новий хлопчик, який вчиться ще гірше.

1. З'ясуйте, будуть слова найгірший, гірший спільнокореневими чи близькими за значенням. Доведіть власними прикладами.

2. Знайдіть у тексті слова, протилежні за значенням /краще - гірше/.

3. Яким словом можна замінити слово звуть?

1. Прочитайте віршик, перекажіть його своїми словами, використовуючи образні вислови.

Осінь.

Ніби притомилось сонечко привітне,

У траві поховквіт'є молочай не квітне.

Облетіло літо листячком із клена,

Лиш ялинка в лісі сонячно-зелена.

Журавлі курличуть: - Летимо у вирій! -

Пропливає осінь на хмарині сірій. /Г.Чалий/.

2. Доберіть до слів сонечко, трава, листячко, осінь, ялинка слова - назви ознак. Запишіть по кілька словосполучень.

Сонечко - привітне, золоте, ласкаве,...

трава - золотиста, жовта,

осінь - жовтокоса,

листячко - поховкле, позолотіле, бар'янисте, жовто-золоте,...

ялинка - сонячно-зелена, струнка,

3. Поясніть, як ви розумієте лексичне значення слів притомитися, курличуть, вирій, пропливає.

4. До даних слів доберіть слова, близькі за значенням.

5. З'ясуйте значення вислову "Пропливає осінь на хмарині сірій". Як це можна сказати?

Відгадайте загадки. Чи допоможуть вони вам зробити опис осені?

Жовте листячко летить,

Під ногами шелестить,

Сонце вже не припікає,

Коли, діти, це буває?

Невидимка ходить в гаї,

Всі дерева роздягає.

2. Запишіть текст. На місці крапок вставте потрібні слова.

Качка у ставку,, пів'ячко своє дзьобом

Пів'ячко до пів'ячка вкладає, щоб рівненько лежало., ... у воду, мов у дзеркальце, гляне - от яка я гарна! І закричає: -Кря-кря - кря - кря!

Слова для довідок: перебирає, причепується, пірнає, почиститься, купається.

Поясніть, як ви розумієте лексичне значення слів пірнути,

причепуритися. Доберіть до них синонімічні слова.

Підкнутися - опуститися в воду; занурюватися;

причепуритися - убиратися.

3. Згрупуйте речення так, щоб утворився зв'язний текст.

Крекіт за десять під мене стоїть лисичка. Мордочка у неї ро-
стра, хвіст довгий, пухнастий. Глянув на стежку. Іду лісом. Така,
як намальована у книжці, я не злякався. Зривав лісові голубі діві-
ночки. Дивлюся на неї, а вона - на мене.

Випишіть слова, які можуть мати кілька значень.

Поясніть, як ви розумієте вислів "Мордочка у неї ростра".

До слова стежка доберіть слово, близьке за значенням.

Отже комплексні завдання, спрямовані на вивічне розкриття взаємозв'язків мовних одиниць, забезпечують єдність засвоєння граматичних знань і застосування їх у мовленні. У процесі написання письмових робіт розширюється уявлення учнів про лексичне значення слова, його сполучуваність, розвивається вміння доцільно користуватися словами у мовленні.